

Мельник Софія

Ягеллонський університет (Краків, Польща)

Наукова керівниця – PhD, докторка Гойсак В. Л.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ КАЗКОВИХ ТРАДИЦІЙНИХ ФОРМУЛ

Вступ. Іван Франко писав, що усна народна творчість – це одне з найцінніших національних надбань і один із предметів нашої оправданої гордості [9, с. 11]. Ще з давніх-давен кожен народ прагнув передати наступним поколінням свій досвід у переказах легенд, співах пісень й обрядових танцях. У скарбниці фольклору збережено найрізноманітніші аспекти життя людини, від народних звичаїв і традицій, до вірувань і знань про навколишній світ. Саме тому усна народна творчість кожного народу є такою різноманітною та багатогранною: думи і балади, колискові й жнивварські пісні, притчі, прислів'я та приказки – це лише дециця від спадщини наших предків [6, с. 614]. Важливою складовою народного епосу є й казки.

Метою цієї роботи є порівняльний аналіз ініціальних і фінальних традиційних формул у народних казках як вираження ментальності української та польської націй.

Казка – це один з основних, а разом і найдавніших, жанрів усної народної поетичної творчості, що передається з покоління в покоління. Загальноприйнятим у сучасній фольклористиці вважається поділ казок за семантикою на:

Чарівні (їх ще іноді називають героїчними або фантастичними) – містять елементи магії та надприродного.

Соціально-побутові (реалістичні, новелістичні) – розповідають про повсякденне життя селян, показують відмінності між різними суспільними верствами населення [5, с. 89].

Казки про тварин (звірів) – найдавніший вид казок. Головними

героями таких творів є тварини, яким часто приписуються людські риси характеру.

Казка, як один із жанрів фольклору, характеризується певними особливостями: протиставленням дійових осіб чи їхніх груп, своєрідною номінативною системою, сталістю структури і композиційних елементів, а також відсутністю розгорнутих описів природи і побуту. Будь-яка казка має яскраво виражені зачин, основну частину і кінцівку. Кожен із цих елементів тексту характеризується використанням певних традиційних формул.

Традиційними формулами називають стійкі ритмічно організовані прозові фрази, що використовуються в казках у ролі своєрідних містків оповіді, маркерів елементів композиції та переносять читача або слухача від однієї сюжетної події до іншої [7, с. 444].

Усі традиційні формули поділяються на три основні групи: ініціальні, медіальні та фінальні [5, с. 54].

Аби налаштувати слухача на особливий лад та підготувати його до цікавої, незвичайної та виняткової розповіді, оповідач розпочинає свою казку з використання ініціальних формул.

Ініціальні традиційні формули (від лат. дієслова *initiare* – починати) – це сталі початкові елементи розповіді, пов'язані з її зачином [7, с. 445]. Зазвичай вони складаються з відомостей про життя героїв, місце або час дії оповіді, особливостей казкового світоустрою тощо.

Казкові фонди слов'янських народів мають чимало спільних рис, що виявляються в їхньому ідейно-тематичному та художньому нашаруванні, специфіці художнього розвитку персонажів, стилі й описі навколишнього середовища тощо [5, с. 18]. Разом з тим народні казки мають багато своїх національних особливостей.

Порівнюючи ініціальні формули українських і польських народних казок, можна зауважити декілька спільних та відмінних особливостей функціонування цих структур.

Наприклад, на початку більшості казок обох цих народів зазначається факт існування героя (або героїв) та наявність деяких «подій», про які буде згодом розказано: *Жив-був царевич* [11, с. 57], *Było sobie dwóch braci, jeden bogaty, a drugi bidny wyrobnik...* [3, с. 284]. Це можна вважати найпростішою ініціальною традиційною формулою.

З іншого боку, варто зазначити певну різницю в українських і польських народних казках. У перших ініціальні формули зазвичай оповідають про героїв у просторі: *Десь у тридесятому царстві, у тридевятому державстві жили-поживали собі князь із княгинєю* [11, с. 149]. Проте в польських казках частіше використовується саме хронологічна формула: *Za czasów jeszcze pogańskich był w Smogorzowie smok, któremu cześć wyrządzając dawano żywych ludzi na pożarcie* [2, с. 51].

Цікавим прикладом в українських казках є використання в ініціальних традиційних формулах веселих приказок та замовлянь, які мали на меті зацікавити слухача незвичайністю розповіді та налаштувати самого казкаря на відповідний лад [5, с. 55]: *Починається казка одъ Білого Перелазка, одъ Суса-Бурса, одъ Коника-Ступака, одъ Півника-Співака, одъ Качиці-Плосконосыці, одъ Поросяты-Пухитчастого. // Въ некоторомъ царстві, въ некоторомъ государстві живъ собі царъ...* [10, с. 322].

Інший вид традиційних казкових формул – це фінальні. Фінальні традиційні формули (від лат. *finalis* – кінцевий) – це сталі завершальні елементи оповіді, що разом з ініціальними формулами утворюють своєрідне обрамлення казки [7, с. 445].

У той час як ініціальні традиційні формули покликані створити певну атмосферу оповіді, занурити читача в чарівний світ казки та ближче ознайомити його з особливостями устрою, головна функція фінальних традиційних формул полягає у перенесенні слухача з фантастичного світу до реального.

Фінальні традиційні формули набагато численніші і різноманітніші,

ніж ініціальні, як у польських і українських казках, так і у фольклорі інших народів. Серед причин такої популярності та затребуваності фінальних формул є бажання оповідача зробити певний висновок у казці, зміст якого залежатиме від характеру сюжету, самого адресанта, аудиторії і, звичайно, ступеня інтенсивності традиції, яка варіюється від народу до народу, від казкаря до казкаря.

Одним з обов'язкових елементів фінальних традиційних формул є переконання слухача казки у тому, що оповідач був безпосереднім свідком змальованих ним події, а отже, довести правдивість історії. Такі вирази дуже часто трапляються, як в українському, так і польському народному фольклорі: *А все це правда, бо я там був і видів на свої власні очі* [4, с. 95], *I wnet muzyka zabrzmiała, weselna uczta zawrzała, i ja na téj uczcie byłem, miód i wino jak bąk piłem, a choć w gębie nic nie było, po brodzie wciąż się sączyło* [1, с. 31].

Цікавим є закінчення, в якому казкар очікує на винагороду за свою оповідь. У польській народній творчості така «формула оплати» не дуже прийнята, проте на українському ґрунті ця кінцівка є досить поширеною і трапляється у різних формах: *От вам казка, а мені – бубликів в'язка* [11, с. 90].

Цікаво зазначити, що в українському і польському казковому фольклорі є ще одна спільна риса: оповідь може завершуватися певною віршованою формулою, що складається зазвичай із двох частин і між компонентами якої не завжди існує логічний зв'язок: *На вербі дзвінчик, нашій казці кінчик* [11, с. 70], *I bajka się skończyła, świnia ogon zakręciła, teraz świnie bez rogów* [3, с. 108].

Подібно до ініціальних, фінальні традиційні формули теж є виразником національного менталітету, цінностей народу та історичних реалій, в яких проживали люди. Саме тому іноді у закінченнях казок можуть з'являтися і соціальні мотиви: *Казка – небилуця, най панам лисіє потилиця. Я сів на потік, та аж сюди втік* [8, с. 238].

Висновки. У процесі проведеного дослідження було з'ясовано, що ініціальні та фінальні традиційні формули в українських і польських народних казках є надзвичайно важливими структурними елементами, які визначають специфіку казкового жанру та відображають національні особливості обох культур.

Отже, аналіз ініціальних та фінальних традиційних формул в українських і польських народних казках свідчить, що попри подібність у функціональній природі цих елементів, кожен народ зберігає свою національну своєрідність у способах формулювання. Українські казки характеризуються більшою простотою, веселістю та лаконічністю вступних і завершальних формул, що відображає притаманну українській культурі ліричність, близькість до побутового життя та жартівливість. Польські казки ж демонструють прагнення до барокової пишноти, деталізації та багатства виразних засобів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. J. Gliński, *Bajarz polski: baśni, powieści i gawędy ludowe*, t. I-IV, Wilno, 1853-1881.
2. J. Hajduk-Nijakowska, *Nie wszystko bajka*, Warszawa, 1983.
3. H. Karpiński, *Księga bajek polskich*, t. I, Warszawa, 1988.
4. І. Березовський, *Соціально-побутова казка*, Київ, 1987.
5. Л. Дунаєвська, *Українська народна казка*, Київ, 1987.
6. В. Жайворонок, *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ, 2006.
7. М. Лановик, З. Лановик, *Українська усна народна творчість*, Київ, 2005.
8. П. Лінтур, Ю.Туряниця (упоряд.), *Казки одного села*, Ужгород, 1979.
9. І. Франко, *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, т. XLII, Київ, 1984.
10. П. Чубинський, *Малорусскія сказки*, т. II, 1878.
11. М. Чумарна, *КРАСНОСВІТ. Антологія українських казок*, Львів, 2009.